

Відгук
офіційного опонента
на дисертацію Бойко Вікторії Валентинівни
«Психопоетика прози Тодося Осьмачки»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань
03 Гуманітарні науки (спеціальність 035 Філологія)

Актуальність дисертації Вікторії Бойко зумовлена з одного боку, узагальненням і поглибленням теоретичних міркувань щодо проблем психопоетики, з іншого – розширенням горизонту вітчизняної гуманітаристики ще одним вектором рецепції доробку Тодося Осьмачки.

Розвиток наукових концепцій творчості та твору, уточнення питань, що стосуються розуміння особистості письменника, належать до наріжних проблем літературознавства. У рецензованій роботі осмислено постать і літературну творчість виняткового митця національної культури.

Оцінюючи здобутки дисертаційної роботи, варто відзначити її наукову новизну. Це насамперед систематизація новітніх теорій і концепцій творчості з огляду на подальше осмислення постаті Тодося Осьмачки в контексті психологічно зорієнтованих літературознавчих технологій.

Окреслена мета й поставлені завдання визначили структуру дисертації, яка включає вступ, чотири розділи, висновки, список використаної літератури. Залучений автором значний обсяг інформації надає обґрунтованості, достовірності й об'єктивності проміжним узагальненням і загальним висновкам роботи.

У першому розділі здобувачка системно проаналізувала психологоспрямовані наукові розвідки, які сприяють увиразненню дослідницької оптики завдяки синтезу науки про душу і власне філологічних методик задля проникнення в особливості художності.

Примітно, що дисертантка активно розвинула концепцію наукового керівника С. Михиди, а також звернулася до дисертаційних праць, виконаних під його керівництвом. Це засвідчує не тільки поважну наукову школу, але й

дієвість психологічного напрямку сучасного літературознавства і затребуваність таких практик аналізу твору, творчості, персоналії.

Методологічну основу дисертації з боку психології склали праці З. Фрейда, А. Адлера, Ф. Салловея, К. Г. Юнга, К. Леонгарда. Історико-літературний контекст представлений розвідками М. Жулинського, С. Єфремова, І. Констанкевич, Ю. Лавріненка, С. Павличко, А. Печарського, В. Фащенко, Ю. Шевельова, Г. Яструбецької та ін. Здобувачка творчо підійшла до напрацювань із власне вивчення життя і творчості Тодося Осьмачки, зокрема праць В. Барчан, Н. Зборовської, О. Лапко, О. Піскун, М. Скорського, М. Слабошпицького, до яких принагідно зверталася впродовж усієї дисертації.

Дослідження базується на системному аналізі мегатексту Тодося Осьмачки, до якого входять не тільки його прозова спадщина, а й листи, спогади, автобіографії, що дозволяють проникнути в особистість письменника. Здобувачка акцентує увагу на психоавтобіографічності прози Тодося Осьмачки, яка є важливим маркером поетики, та дозволяє об'єктивно розглядати літературну спадщину митця як відображення його психічного стану. Творчість Тодося Осьмачки просякнута суб'єктивним переживанням, де межа між реальним і художнім розчиняється у психоемоційному полі тексту.

Другий розділ присвячено детальному аналізу внутрішнього світу Тодося Осьмачки шляхом моделювання його психологічного портрету. У цьому контексті здобувачка окреслила зовнішні риси особистості письменника, простежила їхню кореляцію із внутрішніми психічними характеристиками. Дисертантка проаналізувала свідомі вияви психіки митця – характер, темперамент, світогляд, та простежила їхню художню трансформацію в прозі автора. Авторка дисертації продуктивно застосувала в цьому розділі теорію К. Леонгарда про типи акцентуації.

Обравши методологічним підґрунтям етнологічні концепції та спираючись на спогади сучасників, здобувачка визначила нордійський тип соціопсихічної структури Т. Осьмачки (підрозділ 2.1.). Мемуаристика та оригінальна творчість дали матеріал для спостережень про гострослів'я письменника (2.2.). Світоглядні аспекти простежено і в документалістиці, і в

художній творчості (2.3.), зокрема проведено паралелі між автором і персонажем, як-от захоплення Винниченком (с. 73–74). Дослідження категорії спрямованості теж знайшло відображення в зіставленні письменника з героями власних текстів, наприклад, бажання бути вчителем (підрозділ 2.4.).

Вартою уваги є концепція бітемпераментності Тодося Осьмачки (поєднання флегматичних та холеричних рис), що обумовлює амбівалентність його художнього світосприйняття (підрозділ 2.5). Здобувачка системно простежила художню реалізацію психічного аспекту через структуру характеротворення в прозі митця, зосередивши увагу на образі Івана Нерадька (повість «План до двору»).

У третьому розділі увагу приділено темі несвідомого, яка у прозі Тодося Осьмачки набуває особливих форм – через символічні образи, повторювані мотиви, нав'язливі ідеї. У дослідження художніх артефактів психосвіту митця здобувачка цілком аргументовано інтегрує теорії З. Фрейда, А. Адлера та Ф. Салловея.

Ключовими аспектами цього вектору в дослідженні стає виявлення й інтерпретація психічних комплексів, характерних для внутрішнього світу автора. Окрім цього, дослідниця простежує окремі аспекти мікросоціального оточення автора як базового у формуванні особистості. Художнім полотном, на якому простежено втілення авторського несвідомого, стає повість «Ротонда душогубців» (підрозділ 3.1). Психоавтобіографізм твору підтверджується системним аналізом мотивів сирітства, самотності та пустки, які є художньою рефлексією глибинних переживань митця.

Визначальним критерієм аналізу в третьому розділі стали стосунки з батьками та їхня проєкція на художні тексти. Підрозділ 3.2. присвячено інтерпретації ставлення Тодося Осьмачки до батька та проявів комплексу переваги, що згодом дав підстави порівнювати українського письменника з Данте, Байроном, По та національним лідером Т. Шевченком. Логічним є продовження батьківської тематики є розгляд едипового комплексу в прозі Осьмачки (підрозділ 3.3.). Мікросвіт родини, зокрема ставлення до молодших братів і сестер став об'єктом підрозділу 3.4.

Четвертий розділ присвячено феномену сублімації, який пояснює творчість Тодося Осьмачки як спосіб перетворення глибинних психологічних імпульсів у мистецьку форму. Здобувачка осмислила вагомі питання трансформації афекту, зображення апокаліптичних мотивів та роль художньої рефлексії у подоланні екзистенційної кризи. Особливий акцент зроблено на темі особистих взаємин як чинника формування художньої свідомості митця. Щирий інтерес викликає осмислення художньої інтерпретації стосунків з монахиною Оленою Вітер (4.1.). Позначені фаховістю й глибиною аналізу й підрозділи, присвячені переосмисленню стану афекту та його художній трансформації (4.2.; 4.3.).

Логічним завершенням текстуальної частини роботи є висновки, які узагальнюють результати дисертаційної праці (с. 171–177).

Основні положення дисертації відображені в 11 публікаціях, із яких 5 – у вітчизнах фахових виданнях. Результати дослідження апробовано на міжнародних і всеукраїнських конференціях.

Визнаючи ґрунтовність і належний науково-методологічний рівень дисертації В. Бойко, хочу в дискусійному форматі висловити певні застереження й рекомендації.

1. Враховуючи, що психопоетика – досить перспективний методологічний інструментарій, що дозволяє інтегрувати можливості різних психологічних концепцій і літературознавства, а також логіку досліджуваного художнього й мемуарного матеріалу, цілком логічним було б використання теорій, що розкривають глибші рівні психічного, яке впливає на поетику. Зокрема, аналітична психологія К. Г. Юнга чи екзистенційна психологія В. Франкла дозволили б інтерпретувати творчість Тодося Осьмачки як пошук смислу в умовах екзистенційної кризи та травматичного досвіду.

2. Продуктивним, на нашу думку, було б звернення до проблем тілесності. Творча діяльність проявляється через антропологічний мімізис, який може програмувати схильність до таких чи інакших можливостей індивідуального організму як у психофізіологічних, так і в творчо-стильових проявах. На продуктивність цього методу вказав уперше К. Г. Юнг у

«Теоретичних міркуваннях щодо природи психічного». Творчий феномен відбиває не лише «чисту» психологію та інтелектуально-духовний складник, але й презентує стосунок до митця як фізичної істоти.

Принагідно вкажемо на можливість використання в контексті проблеми «тіло–психіка–стиль» доробку екзистенціалістів ХХ ст. У нарисі феноменологічної онтології «Буття і ніщо» (частина III «Буття – для – іншого», розділ II «Тіло») Ж.-П. Сартр висловив думку: «Буття-для-себе цілковито має бути тілом і цілковито має бути свідомістю; його не можна поєднати з тілом. Так само й буття-для-іншого є тілом: немає “психічних феноменів”, які треба поєднувати з тілом. Позаду тіла немає нічого. Але тіло – цілковито “психічне”».

3. Пропозиція звернення до екзистенційної психології актуальна насамперед для розуміння людини в екстремальних ситуаціях. Засновник логотерапії В. Франкл доводить, що прагнення знайти сенс життя є основною мотиваційною силою людини. Це стосується адаптивних процесів у психіці емігрантів. Митці в умовах вимушеної еміграції (серед яких і Тодось Осьмачка) могли втратити в пастку «екзистенційної фрустрації», що породжує ноогенні неврози.

В. Франкл доводить, що сенс життя завжди змінюється. Згідно з логотерапією, віднайти цей сенс можна різними шляхами, серед яких – захоплива справа або творчість, усвідомлення власного ставлення до неминучих страждань («Людина в пошуках справжнього сенсу»).

4. Для глибшого розкриття психотипу Тодося Осьмачки можна використати й одну з теорій Е. Фромма, зокрема про проблему пристосованості в контексті суспільно прийнятих норм і відхилень. Психолог зауважує поширену серед психіатрів впевненість в очевидності структури свого суспільства, коли погано пристосовану до цієї структури людину таврують як неповноцінну. І навпаки, добре пристосованого індивіда відносять до вищого розряду за шкалою людських цінностей. Психолог доводить, що пристосованість часто досягається лише за рахунок відмови від власної особистості на догоду прийнятним суспільним уявленням про нормальність. Водночас такій особі може загрожувати втрата індивідуальності та

спонтанності. Е. Фромм характеризує невротика «як людину, що не здалася в боротьбі за власну особистість» («Втеча від свободи»).

5. У роботі, на нашу думку, бракує власне літературного контексту. Здобувачка не оминає увагою оточення Тодося Осьмачки, зокрема згадує дружбу з Григорієм Косинкою, участь письменника в угрупуванні «Ланка», його спілкування з С. Єфремовим, листування з В. Винниченком. Проте розширення кола митців слова, в якому формувався і реалізовувався письменник, дозволило б не тільки більш виразно визначити специфіку творчості письменника, але й поглибило б її розуміння в контексті доби.

Рецензована робота містить певні недогляди. Трапляються стилістично-граматичні огріхи (с. 17, 23, 69); подекуди не розрізнено внутрішні лапки (с. 120, 138), мають місце повтори (с. 24, 45), є дрібні вади в оформленні літератури (наприклад, позиції 66, 67).

Загалом висловлені рекомендації та зауважені огріхи не применшують здобутків авторки наукової праці.

Узагальнивши сказане, можна зробити загальні висновки про відповідність рецензованої дисертації встановленим вимогам.

Наукова праця ґрунтується на значному фактичному матеріалі, має логічну побудову. З'ясовано дослідницьку ситуацію, чітко визначено мету й завдання роботи, окреслено її актуальність, новизну, методи дослідження.

Теоретичні положення дисертації становлять послідовно витриману систему, яка спирається на здобутки світового літературознавства, психології, філософії.

Рецензована дисертація – завершене дослідження, у якому застосовано ефективні методи наукового пошуку. Звертає на себе увагу аналітичний характер роботи, достатньо проілюстровані й аргументовані висновки та узагальнення.

Під час ознайомлення з дисертаційною роботою порушень академічної доброчесності (академічного плагіату, цитування недостовірних джерел, фальсифікації) не виявлено.

Дисертація В. Бойко «Психопоетика прози Тодося Осьмачки» є самостійним і теоретично обґрунтованим дослідженням, яке пройшло належну апробацію наукових результатів і відповідає вимогам чинного законодавства України, передбаченими пунктами 6-9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 року № 44 (зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 431 від 21.03.2022 року).

З огляду на сказане вище вважаємо, що після належного обговорення результатів дисертаційної праці під час процедури захисту здобувачці Бойко Вікторії Валентинівні може бути присуджений ступінь доктора філософії в галузі знань 03 Гуманітарні науки зі спеціальності 035 Філологія.

Офіційний опонент –

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри теорії літератури
та зарубіжної літератури
Волинського національного університету
імені Лесі Українки

Тереза ЛЕВЧУК